

Archiv bezpečnostních složek jako moderní archivní paměťová instituce

Miroslav Urbánek

Archiv bezpečnostních složek (dále jen „Archiv“) je na základě zákona č. 181/2007 Sb., o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek správním úřadem, samostatnou účetní jednotkou a součástí rozpočtové kapitoly Ústavu pro studium totalitních režimů. Na základě zákona č. 234/2014 Sb., o státní službě je Archiv služebním úřadem. Má zcela výjimečné postavení ve struktuře českých archivů. Byl zřízen a funguje na základě vlastního zákona; odborná činnost probíhá v souladu se zákony upravujícími v obecné rovině nakládání s archivními fondy (zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě). Vedle představitelných archivních úkolů – pořádání fondů, péče o fyzický stav archiválií, restaurátorské zásahy, digitalizace archiválií apod. plní i úkoly vyplývající z dalších zákonů, které při svém naplňování předpokládají participaci Archivu. Jedná se například o úkoly v rámci správních řízení, součinnost s ministerstvy (např. vnitra či obrany), úřady (Národní bezpečnostní úřad), Policií ČR nebo se zpravodajskými službami. Důležitou agendu rovněž představuje naplňování zákona č. 262/2011, o účastnících odboje a odporu proti komunismu.

Asi nejviditelnější činností Archivu je zpřístupňování archivního materiálu veřejnosti. Archiv spravuje řadu velmi obsahově závažných a zajímavých fondů vzniklých činností bezpečnostních složek a v jejich rámci působících orgánů komunistické strany či Národní fronty, a to časově vymezených od 5. dubna 1945 (vzniku poválečné vlády ČSR a jmenování prvního komunistického ministra vnitra Václava Noska) do 15. února 1990 (zrušení Státní bezpečnosti nekomunistickým ministrem vnitra Richardem Sacherem).

Dovoluji si připomenout, že archivní fondy ABS vznikly v roce 2008 převodem archivních materiálů z tehdy existujícího Odboru archiv bezpečnostních složek

Ministerstva vnitra ČR, Úřadu pro zahraniční styky a informace, Ministerstva obrany ČR – Vojenského zpravodajství a Ministerstva spravedlnosti ČR.

- Z bývalého Archivu ministerstva vnitra šlo o dokumenty vzniklé činností Sboru národní bezpečnosti, včetně Státní a Veřejné bezpečnosti, Pohraniční stráže, Vojsk ministerstva vnitra, útvarů a organizačních celků ministerstev vnitra.
- V případě Úřadu pro zahraniční styky a informace byly součástí převodu archiválie a dokumenty bývalé Hlavní správy rozvědky SNB (I. správa SNB) a jejích předchůdců, včetně části operativní agendy Zpravodajské správy Hlavní správy Pohraniční stráže a ochrany státní hranice.
- V případě Ministerstva obrany ČR byly předmětem převodu materiály Hlavní správy vojenské kontrarozvědky (III. správa SNB), Odboru vyšetřování Státní bezpečnosti ve VKR a Zpravodajské správy generálního štábu ČSLA.
- Ministerstvo spravedlnosti ČR předalo Archivu především archiválie a dokumenty odboru vnitřní ochrany Ministerstva spravedlnosti ČSR.

Jak už jsem zmínil, archiválie uložené v ABS mají několikový původ, a ne všechny byly před listopadem 1989 za archiválie považovány. Archiv MV obsahoval důležité dokumenty k jednotlivým složkám Ministerstva vnitra a k orientaci v nich sloužily inventáře, kartotéky a další pomůcky. V ABS jsou rovněž uloženy dokumenty ZSGŠ a VKR. Svazková agenda StB VKR a ZSGŠ byla před rokem 1989 uložena v tzv. operativních spisovnách a nepodléhala archivním pravidlům, ale spisové službě ministerstva vnitra, případně ministerstva obrany. Proto byly na spisech vyznačeny skartační znaky, na základě kterých, po uplynutí úložné lhůty byly svazky skartovány a odkazové karty vyřazeny z operativní evidence SEO. Tím v podstatě zmizela z vyhledávací kartotéky informace o existenci konkrétního svazku. Státní bezpečnost vedla operativní evidenci za účelem jasné bezpečnostní potřeby a s ohledem na možné budoucí využití uložených materiálů;

pokud tyto pozbyly aktuálnosti, byly skartovány. Tak došlo k tomu, že padesátá léta 20. století, doba největšího komunistického teroru je v počtu zachovaných operativních svazků nejhůře zastoupena. Z důvodů používání vyhledávacích pomůcek StB proti smyslu, ke kterému byly vytvořeny, je nutné vytvářet nové možnosti vyhledávání v zachovaných archivních dokumentech. Ať se již jedná o přepisy registračních a archivních protokolů, či evidenčních knih jednacích čísel, tak i zachovaných skartačních protokolů.

Právě digitalizace a použití strojového rozlišení textu (OCR) umožňuje doslova vzkřísit zničené svazky, neboť většina dokumentů uložených v operativních svazcích byla vytvořena v několika kopiích. Nalezením alespoň jedné z nich a za pomoci rozdělovníku, který signalizuje, kde byly ostatní kopie uloženy, je možné překonat mezery, které vytvořila na jedné straně skartace v prosinci 1989 a na straně druhé zničené svazky z padesátých let 20. století.

Nové technologie umožňují podrobné prohledávání a získávání informací ohromného množství digitalizovaných stran archiválií a jejich syntézu, která by bez strojového rozlišení nebyla možná, protože by badatel musel prostudovat stovky tisíc stran.

Archiv je neopomenutelným zdrojem informací pro bádání o nacistickém a komunistickém totalitním režimu. Veřejnost zde najde velké množství dokumentů o perzekuci a represi bezpečnostních a justičních úřadů během okupace a v období let 1938-1990. Lze zde systematicky studovat způsob fungování a strukturu bezpečnostního aparátu a jeho zneužívání politickou mocí vůči oponentům režimů. Veřejnost zde mj. najde personální agendu, vyšetřovací spisy, spisy sledování různých osob a objektů, agenturně operativní spisy, spisy čs. rozvědky, vojenské kontrarozvědky, pohraniční strážce, vězeňské služby apod. v různě dochovaných podobách. Přesto, že tyto spisy nebyly při svém vzniku primárně určené pro badatele (vznikly činností represivních složek režimu), musíme je

znovu postupně zpracovávat (tzn. inventarizovat), digitalizovat a zpřístupňovat veřejnosti, včetně možnosti rozšiřující se e-Badatelny.

Zpracování archivních fondů a sbírek (Statistika – metráž /bm/, digitalizováno)

Archiválie, množství a zpracovanost	Počet (bm a %)
Celkové množství uložených archiválií	20 368, 24 bm
Počet zpracovaných metrů archiválií	2 253,25 bm (tj. 11,06 %)
z toho inventarizovaných	1 494,30 bm (tj. 7,34 %)
počet nezpracovaných metrů archiválií	18 114,99 bm (tj. 88,94 %)
Archivní soubory a pomůcky	Počet
Celkový počet archivních souborů	754
celkový počet archivních pomůcek	608
počet zveřejněných pomůcek dálkovým způsobem	318

Archivní soubory, spravované Archivem (zejména ty svazkového charakteru), jsou v rámci archivnictví v ČR specifické. Klasické archivní zpracování části z nich by bylo kontra-produktivní, protože materiály v těchto souborech jsou dohledatelné pomocí různých evidencí, a navíc podle stávajících pravidel se zahájením klasického zpracování by musel být fond znepřístupněn. Pokud tedy od výše uvedených „nezpracovaných“ souborů odečteme evidenční pomůcky bývalých bezpečnostních složek, uvedené svazky, kartotéky, apod., které jsou plně dostupné a prohledávatelné, docílíme číslo asi cca 6 585 bm, tedy cca 32 % archiválií, k nimž existují pouze předávací protokoly nebo soupisy (a ani to neplatí ve všech případech).

Podle údajů z programu PEvA má Archiv digitalizováno celkem 6 947,78 bm archiválií (tj. 29,1 %; jedná se o 35 660 211 snímků.). V roce 2022 bylo kompletně digitalizováno 41 archivních fondů o celkové metráži 1 244,74 bm.

Pro Archiv je důležité, aby docházelo k naplňování zákona č. 181/2007 Sb. Archiv musí plnit minimálně tři základní parametry, na které byl při vzniku ABS v roce 2008 kladen důraz:

- 1) úřední agendy, zpracování a zpřístupňování archivních souborů badatelům, digitalizaci;
- 2) publikační, ediční a další odborná činnost (spolupořádání konferencí, seminářů, diskusí, webových projektů, vydávání publikací, zejména vydávání Sborníku Archivu bezpečnostních složek, popř. edice dokumentů a projekty ve spolupráci s Ústavem (např. slovníky funkcionářů represivních složek);
- 3) rozvoj e-badatelny, webu a sociálních sítí, naplnění role vzdělávací a popularizační instituce pro nejširší vrstvy obyvatelstva.

Všechny tyto roviny se vzájemně prostupují a jsou stejně důležité. Považuji za podstatné, aby Archiv odbornou a kulturní roviny své činnosti v budoucnu ještě více zvýraznil. Současně musí být akcentován morální aspekt vyrovnávání se s minulostí. Ten předpokládá maximální otevřenost Archivu odborné a laické veřejnosti. Projekt Otevřená milost neskončil, pokračuje. Z dlouhodobého hlediska je důležité, aby Archiv zůstal funkční a inovativní při plnění svých úkolů, i v rámci spolupráce s dalšími českými a zahraničními archivy a institucemi. Chceme a budeme tyto navázané kontakty dále rozvíjet, a to včetně aktivnějšího členství v Platformě evropské paměti a svědomí. Chceme více oslovovat veřejnost prostřednictvím publikačních výstupů, výstav a sociálních sítí. Archiv chce být moderní paměťovou institucí s tomu odpovídajícím nabídkou produktů a služeb. Plnění takových cílů zůstává pro nás stálou výzvou.